

Responsabilitatea juridică și acțiunea socială

Vasile Pătulea

1. O examinarea chiar sumară a celor două instituții, *răspunderea și responsabilitatea juridică*, nu poate fi făcută în afara clarificării prealabile a unor probleme cum sînt cele legate de organizarea societății și instrumentele de realizare a acestei organizări (care sînt normele sociale, printre care și cele juridice) precum și modul în care sînt inițiate și se desfășoară acțiunile sociale¹.

Rolurile sociale, pe care cetățenii care activează în diferite domenii social-economice sînt chemați a le îndeplini, sînt socialmente omologate, ele fiind reglementate prin norme sociale. Pe aceste căi, societatea realizează o schemă de organizare și funcționare, distribuind sarcinile și rolurile respective, ținînd cont de importanța și spiritul de răspundere al agenților sociali. De aici, și existența unei ierarhii a funcțiilor de organizare și conducere, de comandă (decizie), execuție și control, precum și a unei ierarhii a agenților sociali integrați în structurile sociale.

Deci, din punct de vedere genetic, normele sociale au la bază cerințele de integrare a indivizilor în societate, cerințe izvorite, la rîndul lor, din necesitatea obiectivă a oamenilor de a trăi în societate și care constituie singura modalitate de a transforma natura în scopul satisfacerii nevoilor lor vitale de existență materială și spirituală. Aceste cerințe sociale privind integrarea indivizilor în societate sînt percepute de oameni atît la nivel individual, cît și la nivel de colectivitate sociale și chiar al societății considerate în ansamblul său.

Reprezentările sînt convertite apoi în valori (idealuri) care, și ele, sînt individuale și colective, fiecare societate constituindu-și treptat sistemul său de valori.

Cînd reprezentările devin colective și sînt traduse într-un sistem de valori coerent, ele sînt instituționalizate, cristalizate, sub formă de norme ce sînt impuse ca modele (reguli de orientare și comportament) pentru toți agenții subordonați.

Din sfera largă a normelor sociale, care reprezintă principalul instrument de ordonare a raporturilor sociale, ne vom referi la un fascicul care are un specific aparte, la normele juridice care au ocupat și ocupă încă un loc important în ansamblul celorlalte categorii de norme sociale: politice, morale, tehnice etc.

2. Corolarul normelor sociale îl constituie instituția răspunderii și, în mod corespunzător, în cazul normelor juridice, răspunderea juridică.

Încălcarea unei norme sociale, prin care se stabilesc anumite reguli de comportament social, antrenează, în mod inevitabil, răspunderea celui care a săvîrșit încălcarea, răspundere care, pe plan juridic, îmbracă mai multe forme: penală, civilă, materială, disciplinară, contravențională.

Această regulă fundamentală, pe care am enunțat-o în mod lapidar mai sus, este cunoscută, în drept, sub denumirea de principiu răspunderii, iar totalitatea normelor care reglementează aplicarea în practică a acestui principiu formează instituția răspunderii juridice.

Elaborarea conceptuală și aplicabilitatea principiului răspunderii corespund unei necesități firești, obiective, a vieții în societate, pentru că orice societate omenească își bazează existența pe organizare, pe o anumită ordine social-politică, deci pe unele norme de conduită

¹ Cu privire la structurile organizaționale și eficiența acțiunii sociale vezi, pe larg, *Structurile organizaționale și eficiența acțiunii*, București, Edit. Academiei, 1978, coord. I. Tudosecu, M. Florea și C. Popa.

generală, a căror respectare reprezintă o problemă vitală pentru ea. De aici, și importanța instituției răspunderii care tinde să ocupe un loc central în fiecare domeniu (în drept, în special). Răspunderea socială poate îmbrăca multiple forme, în raport de natura relațiilor lezate. Astfel, putem vorbi de o răspundere politică, morală, juridică etc.

Această clasificare a formelor răspunderii sociale prezintă însă un interes mai mult teoretic, deoarece, deși aceste forme diverse ale răspunderii sociale pot să exercite și o acțiune independentă una de alta (și chiar se exercită în realitate), de cele mai multe ori, ele acționează cumulativ. Așadar, deși prezintă forme specifice, răspunderea socială păstrează un caracter unitar.

Există o corelație specifică între diversele forme ale răspunderii sociale care nu îmbracă formă juridică și această formă specială de răspundere socială care este răspunderea juridică. Aceasta se explică prin funcția socială deosebită pe care o îndeplinește în societate răspunderea juridică, motiv pentru care, de altfel, este legată, în ultimă instanță — sub raportul sancțiunii — și de constringerea exercitată de stat în vederea realizării sale.

Este evident că, pe măsură ce răspunderea juridică evoluează desăvârșindu-și conținutul — corespunzător unor etape superioare de organizare și funcționare a sistemului social —, debarasându-se tot mai mult de latura sa sancționatoare și dezvoltându-și laturile sale ordonatoare, diferențierile față de formele nejuridice ale răspunderii sociale se estompează tot mai mult, contopindu-se unele cu altele, ceea ce va avea drept rezultat o creștere categorică a eficienței sociale a acestei instituții.

3. În lumina celor sus-expuse, în cele ce urmează, intenționăm să ne ocupăm mai departe de instituțiile de răspundere și responsabilitate (care includ și conceptele de răspundere și responsabilitate juridică), de diferențierile dintre acestea, atât de ordin terminologic, cât și de substanță. Într-adevăr, conceptul de *responsabilitate* (deci și cel al *responsabilității juridice*) are o sferă mult mai largă decât conceptul de *răspundere*, pe care îl include însă într-un sens nou, fără să se reducă la o extrapolare a acestuia. Astfel, în timp ce conceptul de *răspundere* presupune îndeplinirea unor obligații sau observarea unor restricții, adică se au în vedere comportamente definite mai ales pe calea normelor sociale, neimpunându-se agenților sociali decât respectarea strictă a acestora, conceptul de *responsabilitate* are un conținut mult mai larg și mai elevat, el raportându-se la activitatea desfășurată de agentul social, din proprie inițiativă, pe baza alegerii libere a obiectivelor, dintre mai multe posibile, și a căilor de realizare a acestora.

Responsabilitatea nu exclude răspunderea, ci, într-un fel, chiar o presupune, dar nici nu se reduce la ea. Terenul de desfășurare a responsabilității depășește cu mult sfera răspunderii, indiferent de natura acesteia (politică, morală, juridică etc.); ea trece dincolo de normele care stabilesc pentru agent un anumit comportament, manifestându-se — în forma sa supremă — mai ales ca o creație liberă, ca o asumare conștientă, înțeleasă pe deplin, a unui scop, deci și a acțiunii îndreptate spre atingerea acestuia. Ea privește, îndeosebi, preocuparea și interesul pentru viața și soarta colectivității din care individul face parte, ca element component.

Apariția și dezvoltarea dimensiunii responsabilității este firească în cadrul colectivității umane, pentru că agenții sociali sînt factori activi, înzestrați cu conștiință și inteligență și acționează cu rațiune și pasiune în vederea unor scopuri determinate². Agentul social este o ființă umană sensibilă, este adevărat influențabilă (dar acest lucru trebuie luat în sensul pozitiv, nu negativ), care înțelege, dorește și vrea, se bucură, suferă, se supune sau se opune³. Ca atare, individul, ca membru solidar al societății în care trăiește, atunci cînd este pus în condițiile optime pentru a-și desfășura întreaga sa capacitate creativă, vine el însuși în întîmpinarea măsurilor, a normelor, a acțiunilor care sînt întreprinse, potrivit acestora și chiar le depășește limitele, manifestînd atitudini proprii față de colectivitate, față de acțiunile ei și de rezultatele acestora, față de sistemul de valori și de sistemul normativ (întemeiat pe acesta) prin care societatea impune pe cale de reglementare sensul, direcția de desfășurare a acțiunilor sociale curente sau de perspectivă.

Deși există o diferențiere de ordin calitativ între instituția răspunderii și cea a responsabilității (și ne referim, totodată, și la răspunderea și responsabilitatea juridică care reprezintă laturi ale răspunderii și responsabilității sociale), ele nu trebuie totuși considerate ca fenomene opuse unul altuia, între ele existînd puncte de coincidență sau contact. Cu alte cuvinte, răspunderea și responsabilitatea nu sînt două fenomene cu sfere complementare (adică acolo unde înc e-

² Vezi F. Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*, în K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 21, București, Edit. politică, 1965, p. 295.

³ Vezi K. Marx, *Manuscrise economice-filozofice din 1844*, în K. Marx, F. Engels, *Scrisori din tinerețe*, București, Edit. politică, 1968, p. 617.

tează forța răspunderii, să înceapă terenul de exercitare al responsabilității). Răspunderea și responsabilitatea nu sînt așadar fenomene care se manifestă separat, ci sînt simultane și, în anumite condiții, unitare; sînt două dimensiuni ale agenților sociali care se întrepătrund, intercondiționindu-se reciproc, în moduri diferite.

În societatea socialistă, conținutul sistemului de valori, și deci al sistemului de norme (inclusiv juridice), este opera comună a tuturor agenților sociali, reprezintă o poziție politică și economico-socială unitară, comună. De aceea, în societatea socialistă, răspunderea și responsabilitatea coincid ca sens și obiective fundamentale, menținându-se totuși diferențe de ordin calitativ.

În societatea socialistă, lipsa de responsabilitate poate exista numai izolat, la elemente individuale, care n-au ajuns încă (indiferent din ce motive) la nivelul conștiinței solidarității cu colectivitatea căreia îi aparțin, în mijlocul căreia trăiesc și-și desfășoară activitatea. Acestea reprezintă însă, în raport cu masa, o pondere lipsită de importanță, nesemnificativă, dar care nu trebuie neglijată. Astfel de indivizi, care își inchipuie că pot trăi la periferia societății, ignorându-i sau încălcându-i regulile de organizare și funcționare, care reprezintă deci cazuri antisociale, sînt cazuri limită care se manifestă în împrejurări de excepție. Ei trăind totuși în societate, acesteia nu-i rămîne decît alternativa de a-i subordona, deocamdată, pe calea răspunderii (a răspunderii juridice, în special), urmînd ca, treptat, să-i aducă la condiția ridicării conștiinței lor sociale, adică să-i ridice la nivelul răspunderii și responsabilității sociale.

Rezumînd cele de mai sus, putem afirma că responsabilitatea juridică (la care se ajunge prin integrarea răspunderii juridice în sfera largă a răspunderii sociale) și responsabilitatea socială (la care se ajunge printr-un proces complex de durată, dar continuu ascendent, de integrare a răspunderii sociale și a responsabilității juridice în sfera atotcuprinzătoare a responsabilității sociale), reprezintă tot atîtea trepte (din ce în ce mai perfecționate, superioare calitativ) de integrare a agenților sociali în ansamblul sistemului social dat.

În baza normelor sociale și a răspunderii corelative (inclusiv și mai ales a normelor juridice și a răspunderii juridice), societatea îl integrează pe individ în structurile sale instituționale și în acțiunile sale fundamentale, prin aceasta normele sociale (inclusiv normele juridice) jucînd rolul unor condiții minime, de primă treaptă de integrare a individului în societate⁴.

Avantajele evidente ale dezvoltării responsabilității o fac să fie preferabilă răspunderii, motiv pentru care ea a și fost transformată în obiectiv politico-educational, în ideal moral și acțional. De aceea, în societatea socialistă, deși se dispune de instrumente normative eficiente de asigurare a ordinii sociale date, pe calea răspunderii, este preferată și se tinde în mod continuu spre dezvoltarea responsabilității, performanță posibilă și realizabilă în condițiile social-economice și cultural-educative asigurate de societatea socialistă, cel mai perfecționat tip de societate dintre toate tipurile care au marcat de-a lungul secolelor organizarea societății umane.

Considerațiile teoretice pe care le-am făcut mai sus în legătură cu instituțiile răspunderii și responsabilității juridice nu reprezintă un scop în sine, ci am urmărit, în special, implicațiile de ordin practic pe care le-ar avea elaborarea unei asemenea teorii.

În cele ce urmează, ne vom ocupa, în consecință, de aceste aspecte, schițînd jaloanele juridice ce considerăm că sînt necesare în vederea realizării obiectivelor perfecționării și integrării răspunderii și responsabilității sociale.

1. O primă acțiune juridică ce trebuie întreprinsă, în vederea realizării integrării cit mai depline a agenților sociali în societate, o constituie întărirea instituției răspunderii juridice, acțiune care este legată de elaborarea unor reguli de organizare socială și conduită tot mai perfecționate, care să cuprindă procesele sociale în toată amploarea, complexitatea și în dinamica lor.

Această cerință are un dublu aspect: unul instituțional (organizațional) și altul acțional (prin ambele înțelegîndu-se atît dinamica normativă, cit și căile de înfăptuire a transformărilor ce trebuie operate în sistemul normativ, în raport de exigențele etapei de dezvoltare social-economică a societății):

a. Sub aspect instituțional, este necesar a se ține seama de constatarea — relevantă în cadrul teoriei sistemelor sociale — că o societate cu cit este mai bine structurată, cu atît se

⁴ În privința distincției ce trebuie făcută între *răspundere* și *responsabilitate*, vezi M. Florea, *Funcția de conducere socială; conducerea colectivă și democrația socialistă*, în vol. *Structurile organizaționale și eficiența acțiunii*, ed. cit., p. 88.

poate desfășura în cadrul ei o acțiune socială mai eficientă în toate domeniile de activitate, o acțiune lipsită de contradicții, capabilă să atingă în timpul cel mai scurt și în condițiile cele mai economice (adică cu un consum minim de energie, materiale, mijloace financiare și forță umană) obiectivele politice urmărite, adică sistemul politico-valoric de orinduire;

b. Latura acțională a întăririi răspunderii juridice trebuie analizată sub două aspecte: cel al dinamicii sistemului normativ și cel al sistemului acțional propriu-zis în domeniul juridic.

O transformare a normelor juridice în raport de modificările care au loc în cadrul structurilor social-economice ale societății nu poate fi înfăptuită numai pe baza sesizării necesității acesteia, ceea ce presupune cunoașterea factorilor care o determină. În acest scop, trebuie să fie făcute eforturi variate și susținute în direcția găsirii formelor celor mai potrivite pentru modificarea structurilor juridice, în conformitate și justificat de necesitatea creșterii capacității de răspuns adecvat, deci eficient, a acțiunii sociale.

Răspunderea juridică își va găsi însă o maximă eficiență numai pe măsură ce se va realiza o cit mai completă corelație cu celelalte forme ale răspunderii sociale, corelație a cărei tendință va merge pînă la înlocuirea unor forme ale răspunderii juridice cu alte forme nejuridice ale răspunderii sociale.

Desigur că asemenea procese, în cadrul cărora au loc importante modificări în configurația generală a răspunderii juridice, trebuie să se bazeze și pe instrumente științifice de investigare și acționare foarte puternice, capabile să domine accelerația și complexitatea raporturilor social-economice, ceea ce implică cunoașterea și aprecierea consecințelor pe termen lung, devansarea evenimentelor, explorarea alternativelor de dezvoltare, aprecierea tendințelor de evoluție, adică tot atîția factori care oferă perspectiva și răgazul necesar pentru elaborarea deciziilor în raport cu nevoile societății. Acestei cerințe de cunoaștere a viitorului potențial, adică a devenirii în condițiile specifice fiecărui tip de societate, îi corespunde prospectarea în procesul conducerii, în orice domeniu de activitate, inclusiv în domeniul juridic⁵.

2. Referindu-ne la necesitatea întăririi răspunderii juridice, ca primă treaptă de integrare a individului în societate, și arătînd că este nevoie de o creștere a eficienței răspunderii juridice prin corelarea și substituirea diferitelor sale forme cu ale răspunderii sociale, pe de altă parte, am trecut deja spre cea de-a doua treaptă, calitativ superioară, de integrare a individului în societate, aceea a dezvoltării responsabilității juridice (al cărei conținut conceptual l-am definit mai sus).

Accentul în această fază, ca și în cea următoare — a integrării răspunderii și responsabilității juridice în răspunderea și, respectiv, responsabilitatea socială —, este pus pe acțiunile de prevenire, de popularizare a legislației, totul axat pe fundalul general al instrucției și educației.

Procesului instructiv-educativ nu-i poate lipsi latura sa juridică, pentru că nu este de conceput a fi necunoscute tocmai acele norme care sînt chemate să apere, prin mijloace specifice, valorile fundamentale ale societății și care pot fi realizate, în ultimă instanță — tocmai datorită rolului pe care el îl are de îndeplinit în societate —, chiar prin constrângere, de către organele de stat.

O cale concretă de acțiune în vederea sporirii responsabilității juridice o constituie și activitatea de prevenire a faptelor antisociale.

În această privință, vom constata că acțiunile ce pot și trebuie să fie întreprinse în vederea prevenirii faptelor antisociale pot fi foarte variate: activitatea de îndrumare și control, propaganda juridică și popularizarea legislației etc.

Trebuie depășit, în domeniul activității preventive (care include și latura sa teoretică: popularizarea legislației și propaganda juridică), acolo unde, evident, este cazul, stadiul acțiunilor minore sau formale, al acțiunilor generale, neadaptate și neconcretizate în raport cu realitățile social-economice, care devin obositoare și inutile datorită rutinei și repetării lor mecanice, nediferențiate și, mai ales, lipsei de fundamentare științifică.

Trebuie subliniat însă că ceea ce este esențial pentru realizarea procesului de integrare a răspunderii juridice și sociale în sfera atotcuprinzătoare a responsabilității sociale o constituie crearea cadrului general, larg democratic, care să asigure participarea masivă a oamenilor muncii atît la activitatea de elaborare a legilor, cit și a celorlalte acte normative, cit și, mai ales, la aplicarea lor în viață, în toate domeniile de activitate, pe toate planurile și la toate nivelurile. Formele și modalitățile de instruire, educație, propagandă sînt subordonate acestei cerințe majore, fundamentale, în absența căreia orice activitate de acest fel ar fi complet lipsită de eficiență socială.

⁵ Vezi V. Pătulea, *Prospectiva juridică — factor esențial în procesul conducerii sociale*, în S.C.J., nr. 4/1973, p. 641—650.

Oamenii muncii, participînd direct la activitatea de elaborare a legislației, la activitatea de aplicare, în concret, a prevederilor legale, la activitatea de înfăptuire a justiției, capătă conștiința importanței aplicării și respectării legilor, devin responsabili în acțiunile pe care le întreprind și implicit, contribuie la procesul de integrare a răspunderii juridice în formele mai evoluale ale răspunderii și responsabilității sociale.

Desigur că acest cadru instituțional, democratic, realizat în țara noastră, ca și activitatea practică pe care colectivele de oameni ai muncii o realizează în permanență în diferite forme (fie atunci cînd, în calitate de reprezentanți ai oamenilor muncii, participă la lucrările forului suprem legislativ al țării — Marea Adunare Națională — sau la lucrările organelor locale ale puterii de stat — consiliile populare —, fie atunci cînd, în calitate de proprietari ai mijloacelor de producție, participă direct la procesul de producție al bunurilor materiale și spirituale, fiind beneficiari ai acestor bunuri, și la luarea deciziilor în domeniile respective de activitate, unde sînt încadrați, spunîndu-și cuvîntul în cadrul organelor colective de conducere din care fac parte, fie atunci cînd participă direct la realizarea acțiunilor de control cu privire la modul cum sînt aplicate și respectate legile țării, fie atunci cînd participă direct la activitatea de înfăptuire a justiției) trebuie să fie utilizate cu maximum de eficiență, iar pentru aceasta oamenii trebuie să fie învățați a se folosi de aceste instrumente de lucru, ei urmînd a fi instruiți și educați în acest sens. În aceasta constă importanța acțiunilor de instruire, educare și propagandă la care ne-am referit mai sus și credem că la astfel de acțiuni trebuie mobilizați toți factorii educaționali, ca, prin activitatea lor concertată, să se poată obține, în această privință, un maximum de rezultate, în intervale de timp cit mai scurte.

Democratismul este o formă de organizare politică a societății, dar el nu se reduce numai la formele organizatorice, la crearea cadrului său juridico-politic de manifestare, ci reprezintă mult mai mult, și anume o acțiune de educare a maselor în acest spirit, fără de care cadrul ar rămîne o simplă formă goală lipsită de conținut. Aceasta este semnificația deosebit de profundă a accentului ce este pus în permanență în toate documentele de partid asupra importanței hotărîtoare ce trebuie acordată activității de educație politico-ideologică și profesională a oamenilor muncii, chemați să îndeplinească direct și în mod concret, în societatea noastră socialistă, cele mai înalte sarcini de conducere și coordonare în domeniul vieții politice și social-economice.

Sîntem conștienți de faptul că acest studiu nu cuprinde în toată amplexarea și profunzimea sa problematica juridică, teoretică și practică implicată de instituțiile răspunderii și responsabilității juridice. Nici nu am urmărit acest lucru de altfel, scopul nostru fiind doar acela de a schița unele elemente care ar putea constitui un punct de plecare în vederea elaborării unei teorii coerente a răspunderii și responsabilității juridice, instituții care trebuie, după părerea noastră, realizate și din alte unghiuri de vedere decît cel clasic, pur juridic și deci insuficient de bine articulat în ansamblul preocupărilor actuale pentru perfecționarea conținutului științelor sociale, inclusiv al celor juridice.